DAVLATLAR O'RTASIDA ELECTRON DALILLAR ALMASHINUVI

Sharifov Mirfayz Jamol o'gli

Tashkent International University

Yurisprudensiya mutaxassisligi 3-kurs talabasi
Email: mirsharifov17@gmail.com

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20078647

Annotatsiya: Ushbu maqola davlatlar o'rtasida elektron dalillarni almashinishning dolzarb muammolarini tahlil qiladi. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan transchegaraviy jinoyatlarni tergov qilishda elektron dalillarning ahamiyati ortib bormoqda. Biroq, yurisdiksiya, ma'lumotlar himoyasi va texnik standartlardagi farqlar o'zaro huquqiy yordam mexanizmlarida jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi. Tadqiqot xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, huquqiy asoslarni uyg'unlashtirish va samarali almashinuv protokollarini ishlab chiqish zarurligini ta'kidlaydi. Maqola adolatni ta'minlash va transmilliy jinoyatchilikka qarshi kurashishda elektron dalillar almashinuvining samaradorligini oshirish yo'llarini ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: Elektron Dalillar, Xalqaro Hamkorlik, O'zaro Huquqiy Yordam, Raqamli Ekspertiza, Kiberjinoyat, Yurisdiksiya, Ma'lumotlar Suvereniteti

Abstract: This article analyzes the pressing issues surrounding the exchange of electronic evidence between states. With the advancement of digital technologies, the significance of electronic evidence in investigating cross-border crimes is rapidly increasing. However, disparities in jurisdiction, data protection regulations, and technical standards pose significant challenges to mutual legal assistance mechanisms. The study emphasizes the necessity of strengthening international cooperation, harmonizing legal frameworks, and developing effective exchange protocols. It explores ways to enhance the efficiency of electronic evidence exchange to ensure justice and combat transnational crime.

Keywords: Electronic Evidence, International Cooperation, Mutual Legal Assistance, Digital Forensics, Cybercrime, Jurisdiction, Data Sovereignty

Аннотация: Данная статья анализирует актуальные проблемы обмена электронными доказательствами между государствами. С развитием цифровых технологий значение электронных доказательств в расследовании трансграничных преступлений неуклонно возрастает. Однако различия в юрисдикции, правилах защиты данных и технических стандартах создают серьезные трудности для механизмов взаимной правовой помощи. Исследование подчеркивает необходимость укрепления международного сотрудничества, гармонизации правовых основ и разработки эффективных протоколов обмена. В статье рассматриваются пути повышения эффективности обмена электронными доказательствами для обеспечения правосудия и борьбы с транснациональной преступностью.

Ключевые слова: Электронные Доказательства, Международное Сотрудничество, Взаимная Правовая Помощь, Цифровая Криминалистика, Киберпреступность, Юрисдикция, Суверенитет Данных

Кириш

Замонавий глобаллашув ва рақамлаштириш даврида ҳуқуқбузарликларнинг трансчегаравий хусусиятга эга бўлиши, шунингдек, жиноятчиликнинг мураккаб шакллари, жумладан, коррупция ва терроризмни молиялаштириш каби ҳолатларнинг кенг тарқалиши давлатлар ўртасида электрон далиллар алмашинувининг долзарблигини кескин оширмоқда. Электрон далиллар, яъни электрон қурилмалар ва ахборот технологиялари ёрдамида яратилган, қайта ишланган ва сақланган маълумотлар, замонавий ҳуқуқий жараёнларда ҳақиқатни аниқлашнинг муҳим воситасига айланди. Улар жиноий, фуқаролик, иқтисодий ва маъмурий ишларда исботлаш жараёнининг ажралмас қисми сифатида қабул қилинмоқда.

Ўзбекистон Республикасида ҳам электрон далилларнинг аҳамияти тан олиниб, бу борада муҳим қонунчилик ислоҳотлари амалга оширилмоқда. Жумладан, 2024 йил 21 ноябрда имзоланган ЎРҚ-1003-сонли Қонун билан Жиноят, Фуқаролик, Иқтисодий, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги ва Маъмурий суд ишларини юритиш кодексларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритилиб, рақамли далиллар тизими такомиллаштирилди. Ушбу қонун рақамли далилларни, жумладан, файллар, аудио/видео ёзувлар ва интернетда сақланаётган маълумотларни аниқ белгилаб, уларни йиғиш, тақдим этиш, текшириш, баҳолаш ва сақлашнинг комплекс тартибларини ўрнатди. Бундан ташқари, Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга, терроризмни молиялаштиришга ва оммавий қирғин қуролини тарқатишни молиялаштиришга қарши курашиш (AML/CFT/CPF) бўйича миллий қонунчиликни амалга ошириш доирасида Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан халқаро ҳамкорлик, жумладан, ахборот алмашинуви ва халқаро сўровларни кўриб чиқиш тартиблари тасдиқланди.

Бироқ, электрон далилларнинг трансчегаравий хусусияти юрисдикция, суверенитет, шахсий маълумотлар ҳимояси ва техник стандартларнинг бир хиллиги каби қатор мураккаб ҳуқуқий ва амалий муаммоларни келтириб чиқаради. Бундай шароитда давлатлар ўртасида самарали ҳамкорлик механизмларини яратиш ва мавжудларини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади. Ушбу мақола давлатлар ўртасида электрон далиллар алмашинувининг халқаро ҳуқуқий асослари, механизмлари, юзага келадиган муаммолар ва уларни ҳал этиш йўлларини чуқур таҳлил қилишга қаратилган.

Мавзуга оид адабиётлар тахлили

Давлатлар ўртасида электрон далиллар алмашинуви масаласи замонавий ҳуқуқшунослик, халқаро ҳуқуқ ва ахборот технологиялари соҳалари кесишмасидаги мураккаб ва долзарб мавзу бўлиб, академик адабиётларда кенг муҳокама қилинмоқда. Ушбу соҳадаги тадқиқотлар асосан трансчегаравий жиноятчиликнинг ўсиши, рақамли далилларнинг ўзига хос хусусиятлари ва халқаро ҳамкорликнинг мавжуд механизмларидаги камчиликларни таҳлил қилишга қаратилган. Адабиётларда коррупция ва терроризмни молиялаштириш каби трансчегаравий жиноятларнинг глобал миқёсда ўсиши электрон далиллар алмашинуви механизмларини такомиллаштириш заруратини кескин ошираётгани қайд этилади.

Академик таҳлиллар электрон далиллар алмашинувининг халқаро ҳуқуқий асосларини ўрганишда анъанавий ўзаро ҳуқуқий ёрдам шартномалари (MLATs) ва уларнинг рақамли даврдаги самарадорлигини танқидий баҳолашдан бошланади. Кўпгина тадқиқотчилар MLATларнинг бюрократик мураккаблиги, вақт талаб қилиши ва рақамли далилларнинг тез ўзгарувчан табиатига мос келмаслигини таъкидлайдилар. Бу борада, Европа Кенгашининг Кибержиноятчилик тўғрисидаги Будапешт конвенцияси (2001) электрон далиллар алмашинуви учун энг муҳим халқаро ҳуқуқий асос сифатида эътироф

этилади. Бироқ, адабиётларда Конвенциянинг универсал қўлланилиши, хусусан, унга аъзо бўлмаган давлатлар билан ҳамкорлик масалалари, шунингдек, унинг айрим қоидаларининг замонавий технологик ўзгаришларга мос келмаслиги борасидаги баҳслар мавжуд. Масалан, булутли ҳисоблаш технологиялари ва маълумотларнинг трансчегаравий жойлашуви Будапешт конвенцияси қабул қилинган даврдагидан анча мураккаблашган бўлиб, бу янги ҳуқуқий ечимларни талаб қилмоқда.

Сўнгги йиллардаги адабиётлар электрон далилларнинг турлари, уларни йиғиш, тақдим этиш ва сақлашнинг техник-ҳуқуқий жиҳатларига алоҳида эътибор қаратмоқда. Тадқиқотчилар рақамли далилларнинг бутунлигини, ҳаққонийлигини ва ўзгармаслигини таъминлаш муаммоларини чуқур таҳлил қиладилар. Бунда далиллар занжири (chain of custody), криптографик имзолар, метамаълумотлар ва рақамли форенсика стандартларининг аҳамияти таъкидланади. Шунингдек, турли давлатларнинг далилларни йиғиш ва тақдим этиш бўйича миллий қонунчилигидаги фарқлар халқаро ҳамкорликда жиддий тўсиқларни келтириб чиқариши кўрсатилади. Ўзбекистоннинг 2024 йилдаги ЎРҚ-1003-сонли Қонуни каби миллий қонунчиликдаги янгиланишлар, аслида, халқаро ҳамжамиятнинг рақамли далилларни самарали бошқариш ва трансчегаравий ҳамкорликни кучайтириш борасидаги умумий интилишларига мос келади. Ушбу қонун рақамли далилларни аниқ белгилаб, уларни йиғиш, тақдим этиш, текшириш, баҳолаш ва сақлашнинг комплекс тартибларини ўрнатган бўлиб, бу халқаро стандартларга яқинлашиш йўлидаги муҳим қадамдир.

Давлатлар ўртасида электрон далиллар алмашинувидаги юрисдикция ва суверенитет муаммолари академик адабиётларда энг кўп муҳокама қилинадиган мавзулардан биридир. Маълумотларнинг географик чегараларга боғлиқ бўлмаган ҳолда сақланиши ва қайта ишланиши, давлатларнинг ўз ҳудудидаги маълумотлар устидан суверен назоратини амалга оширишда қийинчиликлар туғдиради. Тадқиқотчилар маълумотларнинг жойлашуви (data localization), трансчегаравий маълумотлар оқими (cross-border data flows) ва хорижий давлатларнинг ўз юрисдикциясидан ташқаридаги маълумотларга кириш ҳуқуқи каби масалаларни таҳлил қиладилар. АҚШнинг CLOUD Act қонуни каби бир томонлама ечимлар халқаро ҳуқуқ принципларига зид эканлиги ва давлат суверенитетини бузиши мумкинлиги борасида жиддий танқидлар мавжуд. Шу билан бирга, икки томонлама келишувлар ва тўғридан-тўғри ҳамкорлик моделларини ривожлантириш зарурати ҳам таъкидланади.

Шахсий маълумотлар ҳимояси ва инсон ҳуқуқларини таъминлаш масалалари электрон далиллар алмашинувининг яна бир муҳим жиҳати бўлиб, адабиётларда алоҳида ўрин тутади. Тадқиқотчилар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг далилларга кириш эҳтиёжи ва фуқароларнинг шахсий ҳаёти дахлсизлиги ҳуқуқи ўртасидаги мувозанатни топиш муаммосини ўрганадилар. Европа Иттифоқининг GDPR каби қонунчилик актлари шахсий маълумотларни ҳимоя қилишда юқори стандартларни ўрнатган бўлиб, бундай стандартларга риоя қилиш халқаро ҳамкорликда муҳим аҳамиятга эга. Адабиётларда маълумотларни ҳимоя қилиш механизмларини, жумладан, маълумотларни шифрлаш, анонимлаштириш ва фойдаланишга рухсат бериш тартибларини такомиллаштириш бўйича таклифлар илгари сурилади. Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамасининг Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга, терроризмни молиялаштиришга ва оммавий қирғин қуролини тарқатишни молиялаштиришга қарши курашиш (AML/CFT/CPF) бўйича қарори халқаро ҳамкорлик доирасида ахборот алмашинуви ва халқаро сўровларни кўриб чиқиш тартибларини тасдиқлаган бўлиб, бунда шахсий маълумотлар ҳимоясига оид халқаро стандартларнинг инобатга олиниши муҳим аҳамият касб этади.

Умуман олганда, мавзуга оид адабиётлар электрон далиллар алмашинувининг мураккаб ва кўп қиррали муаммо эканлигини, унинг ҳуқуқий, техник ва этик жиҳатларини ҳар томонлама таҳлил қилиш зарурлигини кўрсатади. Мавжуд тадқиқотлар асосан муаммоларни аниқлаш ва уларнинг назарий асосларини ўрганишга қаратилган бўлса-да, амалий ечимлар ва давлатларнинг миллий қонунчилигини халқаро стандартларга мослаштириш бўйича аниқ тавсиялар ҳали ҳам етарли эмас. Ушбу мақола мавжуд адабиётлардаги бўшлиқларни тўлдиришга, хусусан, Ўзбекистон Республикасининг электрон далиллар алмашинуви бўйича халқаро ҳамкорликдаги ўрни ва истиқболларини чуқур таҳлил қилиш орқали мавзуга янгича ёндашув олиб киришга қаратилган.

Тадқиқот метадологияси

Ушбу тадқиқот давлатлар ўртасида электрон далиллар алмашинувининг халқаро ҳуқуқий асослари, механизмлари, муаммолари ва ечимларини, хусусан, Ўзбекистон Республикасининг халқаро ҳамкорликдаги ўрни ва истиқболларини таҳлил қилишга қаратилган. Тадқиқот сифатли, интерпретатив ва доктринал ёндашувга асосланади. Бу методология халқаро ҳуқуқ, миллий қонунчилик ва ахборот технологиялари кесишмасидаги мураккаб ҳуқуқий нормалар ва уларнинг трансчегаравий электрон далиллар алмашинуви контекстидаги амалий қўлланилишини чуқур тушуниш имконини беради. Сифатли ёндашув ҳуқуқий доктриналар, сиёсий оқибатлар ва рақамли трансформация келтириб чиқараётган муаммоларни атрофлича ўрганишга хизмат қилади.

Тадқиқот дизайни асосан кенг қамровли қиёсий-ҳуқуқий таҳлил, мавжуд академик адабиётлар ва халқаро ҳужжатларнинг танқидий синтезига асосланади. Маълумотларни йиғиш Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Фуқаролик, Иқтисодий, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги ва Маъмурий суд ишларини юритиш кодексларига киритилган сўнгги ўзгартишлар, шунингдек, Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга қарши курашиш бўйича Вазирлар Маҳкамаси қарори каби миллий қонунчиликнинг доктринал таҳлилидан бошланади. Бу рақамли далилларнинг таърифи, йиғилиши, тақдим этилиши, ҳимоя қилиниши, текширилиши, баҳоланиши, сақланиши ва йўқ қилинишига оид қоидаларни ўрганишни ўз ичига олади. Шунингдек, Европа Кенгашининг Кибержиноятчилик тўғрисидаги Будапешт конвенцияси (2001), ўзаро ҳуқуқий ёрдам тўғрисидаги икки томонлама шартномалар (MLATs) ва бошқа халқаро ҳужжатлар синчковлик билан таҳлил қилинади. БМТ, Европа Кенгаши ва FATF каби халқаро ташкилотларнинг "юмшоқ ҳуқуқ" ҳужжатлари, кўрсатмалари ва тавсиялари ҳам ўрганилади.

Ҳуқуқий матнлардан ташқари, тадқиқот 2020 йилдан кейин нашр этилган академик адабиётлар, илмий мақолалар ва ҳисоботларни тизимли кўриб чиқишни ўз ичига олади. Бу юрисдикция, суверенитет, шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш ва трансчегаравий электрон далиллар алмашинувидаги техник ўзаро мувофиқлик муаммоларига оид жорий мунозаралар ва назарий асосларни аниқлашга ёрдам беради. Таҳлил усуллари хилма-хил ва ўзаро боғлиқдир. Қиёсий-ҳуқуқий таҳлил марказий ўрин тутади, бу Ўзбекистоннинг ҳуқуқий базасини халқаро стандартлар ва бошқа юрисдикциялар (масалан, Европа Иттифоқига аъзо давлатлар, АҚШ) ёндашувлари билан тизимли равишда таққослаш имконини беради. Бу энг яхши амалиётларни, миллий қонунчиликдаги потенциал бўшлиқларни ва уйғунлаштириш соҳаларини аниқлашга ёрдам беради. Тизимли таҳлил электрон далиллар алмашинувининг ҳуқуқий, техник ва сиёсий жиҳатлари ўртасидаги мураккаб ўзаро боғлиқликни тушуниш учун қўлланилади, бунда ечимлар кўпинча интеграциялашган ёндашувларни талаб қилади.

Танқидий таҳлил MLATлар ва Будапешт конвенцияси каби мавжуд халқаро ҳамкорлик механизмларининг электрон далилларнинг ўзига хос муаммоларини ҳал қилишдаги самарадорлиги ва чегараларини баҳолаш учун қўлланилади. Бу бюрократик тўсиқлар, вақт чекловлари ва юрисдикция низоларини синчковлик билан ўрганишни ўз ичига олади. АҚШнинг CLOUD Act қонуни каби бир томонлама чораларнинг суверенитет ва ўзаро ҳуқуқий ёрдам принципларига таъсири ҳам танқидий баҳоланади. Муаммони яхлит тушуниш ва амалий тавсияларни шакллантириш учун турли манбалардан олинган маълумотларни бирлаштириш мақсадида синтез ёндашуви қабул қилинади. Бу ҳуқуқий қоидалар, технологик имкониятлар ва этик мулоҳазалар ўртасидаги алоқаларни, айниқса ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар эҳтиёжлари, шахсий ҳаёт дахлсизлиги ва маълумотлар хавфсизлигини ҳимоя қилиш ўртасидаги мувозанатни ўрнатиш масалаларини ўрганишни ўз ичига олади. Дедуктив ва индуктив фикрлаш усуллари умумий ҳуқуқий принципларни аниқ сценарийларга қўллаш ва қонунчиликдаги ўзгаришлардан кенгроқ сиёсий оқибатларни келтириб чиқариш учун қўлланилади.

Тадқиқот доираси асосан давлатлар ўртасида электрон далиллар алмашинувининг ҳуқуқий ва сиёсий жиҳатларига қаратилган бўлиб, жиноий ва маъмурий ишлар, айниқса коррупция ва терроризмни молиялаштириш каби трансчегаравий жиноятларга қарши курашиш контекстига эътибор қаратади. Технологиянинг муҳим ролини тан олган ҳолда, тадқиқот рақамли форенсика воситалари ёки маълумотларни узатиш протоколларининг юқори техник хусусиятларига чуқур киришмайди, балки уларнинг қўлланилиши ва ўзаро мувофиқлигини тартибга солувчи ҳуқуқий базаларга эътибор қаратади. Тадқиқотнинг чегараси унинг оммавий ҳуқуқий ҳужжатлар, академик адабиётлар ва ҳисоботларга таянишидадир; эмпирик маълумотлар ёки аниқ трансчегаравий электрон далиллар сўровлари ушбу доктринал тадқиқот доирасига кирмайди. Шунга қарамай, тадқиқотнинг илмий янгилиги Ўзбекистоннинг сўнгги қонунчилик ислоҳотларини ва унинг халқаро ҳамкорликни кучайтириш салоҳиятини батафсил ўрганиш орқали мавжуд адабиётлардаги аниқланган бўшлиқларни тўлдиришдадир. Амалий аҳамияти эса сиёсатчилар, ҳуқуқшунослар ва халқаро ташкилотлар учун трансчегаравий электрон далиллар алмашинуви механизмларининг самарадорлиги, қонунийлиги, инсон ҳуқуқларига мувофиқлигини ошириш бўйича аниқ тавсиялар беришда намоён бўлади, бу билан глобал адолат ва хавфсизликка самаралироқ ҳисса қўшади.

Хулоса

Ушбу тадқиқот замонавий глобаллашув шароитида давлатлар ўртасида электрон далиллар алмашинувининг ўрни ва аҳамиятини, трансчегаравий жиноятчиликка қарши курашдаги муҳимлигини, унинг мураккаб ҳуқуқий-техник жиҳатларини чуқур таҳлил қилди. Ўзбекистоннинг рақамли далиллар тизимини такомиллаштириш ва халқаро ҳамкорликни кучайтириш борасидаги сўнгги ислоҳотлари ижобий баҳоланди. Бироқ, юрисдикция, суверенитет, шахсий маълумотлар ҳимояси ва техник стандартларнинг бир хиллиги каби муаммолар самарали ва уйғун ечимларни талаб этади. Глобал адолат ва хавфсизликни таъминлаш учун халқаро ҳуқуқий асосларни модернизация қилиш, миллий қонунчиликни уйғунлаштириш ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилган ҳолда ҳамкорлик механизмларини ривожлантириш муҳимдир.

Фойдаланган адабиётлар

1. Файзиев Ш.Б. Ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатишда электрон далиллардан фойдаланишнинг айрим муаммолари. Юридик фанлар ахборотномаси. 2022. № 3. – http://journal.tsul.uz/index.php/law/article/view/1066

2. Рустамов Х.Р. Кибержиноятчиликка қарши курашишда халқаро ҳамкорликнинг ҳуқуқий асослари. Юридик фанлар ахборотномаси. 2021. № 1. – http://journal.tsul.uz/index.php/law/article/view/821

3. Худойбердиев Н.А. Жиноят процессида рақамли далиллардан фойдаланишнинг халқаро-ҳуқуқий асослари. Юридик фанлар ахборотномаси. 2022. № 3. – http://journal.tsul.uz/index.php/law/article/view/1067

4. Холматов Б.Б. Электрон далилларни жиноят процессида қўллашнинг халқаро ҳуқуқий муаммолари. Юридик фанлар ахборотномаси. 2021. № 2. – http://journal.tsul.uz/index.php/law/article/view/893

5. Холматов А.А. Жиноят ишларида электрон далилларни тўплаш ва тақдим этишнинг халқаро-ҳуқуқий асослари. Юридик фанлар ахборотномаси. 2021. № 1. – http://journal.tsul.uz/index.php/law/article/view/822

6. Мамажонов М.М. Кибержиноятчиликка қарши курашишда халқаро ҳуқуқий ҳамкорликнинг ривожланиш тенденциялари. Юридик фанлар ахборотномаси. 2020. № 4. – http://journal.tsul.uz/index.php/law/article/view/760

7. Худойбердиев С.С. Жиноят процессида электрон далилларни олиш ва улардан фойдаланишнинг халқаро-ҳуқуқий жиҳатлари. Юридик фанлар ахборотномаси. 2021. № 2. – http://journal.tsul.uz/index.php/law/article/view/894